

MET EIGEN OGEN GEZIEN

Serie Opstaan en verdergaan

Toen ik op de lagere school zat had ik een vriendinnetje waar ze thuis weinig hadden. Het gezin woonde in een arbeidershuisje aan de weg waarlangs ik naar school liep zodat we minstens de helft van de afstand samengingen. Ik bleef bij haar en zij bij mij. Ik vond haar leuk en zelfs mooi, maar verschillen waren er ook. Terwijl wij thuis niet rijk waren, ik nooit kleren uit een winkel kreeg, maar alleen door mijn moeder gemaakt of afgedragen van een nichtje, en het nog tamelijk gewoon was dat eigenlijk niemand nieuwe meubels, een koelkast of een auto had, ook wij niet, viel me toch op hoe klein het bij hen was, hoe ze de eindjes meer aan elkaar moesten knopen dan wij. Ik was onder de indruk van het toilet dat bij hen niet in huis was, maar in een schuurtje ver achterin de tuin, waar je met kloppend hart en een zaklantaarn in je hand door het donker naartoe liep om op flinke afstand van het huis een houten plank te vinden met een gat erin. Voor mij die de donkere gang bij ons thuis al een oversteek vond, een ware uitdaging. Maar ik herinner me vooral hoe verschil een ongemakkelijk gevoel konden geven, dat ik me ook schamen kon voor hoe het bij ons thuis was, 'gelijk' wilde zijn.

Een paar jaar later kreeg ik mijn eerste fiets en daarmee een ander vriendinnetje waarmee ik de weg naar school niet liep maar fietste. Een meisje dat behalve de fiets ook in andere opzichten het rijker had. Zij hadden daar thuis een auto en een garage, een koelkast, en een piano en voor ieder gezinslid zeker kleren uit de winkel. Al zou binnen afzienbare tijd veel van dat alles ook bij ons veranderen, leverde ook die vriendschap naast veel plezier weer nieuwe inzichten op. Opnieuw schaamte soms en daarbij rechtvaardigheidsgevoel dat ik overhield en een blijvend ongemak over kansenongelijkheid tot op vandaag. Ik denk dat ik er ook van heb geleerd dat menselijke waardigheid door iets anders bepaald wordt dan geld en dat we elkaar vaak genoeg gelukkig, ook in onze Dominicus, over die verschillen heen kunnen ontmoeten, maar pijnlijk is het. Wat zullen we stemmen straks, kun je denken. Maar vooral: met welke ogen kijken we naar elkaar? Ook in bijbelse verhalen heeft de een wat de ander niet heeft. Rijkdom, macht, nageslacht. Is de een de baas, de ander het dienstmeisje. Vindt de een erkenning, wordt op een ander neergekeken. Zijn er talloze verhalen waar verschillen overbrugd worden maar ook over verwijderingen met verschrikkelijke gevolgen. We lezen ook hoe in Gods ogen de dingen anders kunnen liggen. Slavernij werd in de bijbel nog niet afgeschaft maar je ziet er wel een begin van, als voor slaaf en vreemdeling opgekomen wordt. Vrijwel altijd beginnend bij hoe het in Gods ogen anders is.

Amoz Oz schreef er een even schitterend als poëtisch betoog over - over de Ogen des Heren. Waarin hij liet zien hoe je in de verhalen zoals die deze weken aan de orde zijn, eigenlijk nooit leest wat iemand aanhad. Niet bij Adam en Eva die we in al hun naaktheid leren kennen, met hooguit een vijgenblad. Niet bij Kain en Abel, van wier verhouding we eigenlijk niets weten, behalve dat de een jaloers was op het voorrecht van de ander. Hooguit bij de verwende Jozef met zijn mooie jasje, dat hij overigens later juist verliest als hij vluchten moet uit de handen van de vrouw van Potifar. En ook niet bij Sara en Hagar, de een heersend over de ander, of moet je zeggen ook weer andersom als de zwangere Hagar zich boven Sara verheft.

In Bijbelverhalen, vertelt Amoz Oz, worden wij eigenlijk altijd medeauteurs gemaakt. Je kunt ze vanuit je eigen ervaring aanvullen - zoek de kleuren, de kleren en de psychologie er maar bij. Als je de verhalen samenneemt zie je dat het niet om losse gebeurtenissen gaat over die of die, maar eigenlijk steeds over verschillen: de armste, de rijkste, de oudste, de jongste, de sterkste de zwakste, de bloedverwant of de vreemdeling en de rechten die eraan worden ontleend. En telkens blijkt hoe wat in onze ogen geaccepteerd is, in de Ogen van God omgekeerd kan zijn.

Steeds gaat het over mensen die leven op het randje van de hoop. Die op het nippertje overleven. Als het aan hun broer, meesteres, hun vader of zelfs hun moeder had gelegen waren ze er misschien niet meer geweest. Abram die onvoorwaardelijk gehoorzaamt en uit godsvrucht niet alleen Isaak maar ook Ismael zo geofferd had. Broers die hun broers verkopen of de dood injagen: Kain en alle zonen van Jakob erbij. Sara die nadat ze haar slavin eerst haar kind laat baren, op zichzelf niet ongewoon, haar desnoods met kind en al omkomen laat in de woestijn. Zover komt het gelukkig niet. Dit zijn verhalen van overleven, van recht. Over de vraag of er toekomst is, ook voor wie geen kansen krijgt. Een verhaal van gehoorzaamheid en in vertrouwen gaan, maar ook van veel menselijk falen.

Izaäk is in de wereldgeschiedenis vaak geofferd, wordt wel gezegd. In de holocaust, aan de meest gruwelijke wandaden van onze geschiedenis. Omdat men dacht dat de goden dat verlangden, uit superioriteitsgevoel, uit angst. Uit gehoorzaamheid aan een wreed bewind van onbekend welke farao, Herodes, of Hitler. En ook dichtbij. Maar in het bijbelse verhaal juist niet. Sara en Abraham, Hagar en Ismael: allemaal krijgen ze een talrijk nageslacht toegezegd in deze verhalen die telkens vertellen hoe Gods oren niet de onze zijn en Gods ogen niet de onze. God hoort en ziet andere dingen. Hoort het bloed van Abel roepen uit de aarde. Stopt Abram zijn mes op Izaäk te laten neerkomen. Getuigenissen die een appél zijn te laten leven, overal als wij elkaar het licht in de ogen niet gunnen, een ander gebruiken voor eigenbelang en als het ons uitkomt laten vallen.

“Doe met haar wat je wilt” zegt Abram en Sarai stuurt Hagar met het kind de woestijn in. Daartegenover staat de vraag van de engel Gods die haar daar ontmoet: “Waar kom je vandaan Hagar en waar ga je naar toe?” Een vraag die we allemaal onszelf zouden kunnen stellen. Existentieel, psychologisch, pastoraal en ook moreel-politiek. In een leven waar onze afkomst veel toonzetten kan, maar gelukkig ook niet alles hoeft te bepalen. Hagar wordt aangemoedigd terug te gaan naar waar ze op zijn minst een dak boven haar hoofd heeft, maar haar wordt ook aangezegd dat ze leven zal en tot een groot volk worden.

Voor mij is dit verhaal verbonden geraakt met dat van een Afrikaanse vrouw die door vrouwenhandel in de Amsterdamse prostitutie belandde, terwijl ze hier wilde studeren. Vrijgekomen, maar haar leven was aan gort. Haar familie wil haar nooit meer zien. Zij kon gelukkig alsnog studeren, haar grote droom, en vond troost in dit verhaal omdat het voor haar een “plaats” werd waar ze zich gezien wist. Weggestuurd en gezien. Zoals Hagar, waar zij oog en oog stond met de ‘ogen die haar zagen’ God in het verhaal een naam geeft: ‘God van het zien’.

We kunnen als medeauteurs in het verhaal van Abram, Sara, Hagar en Ismael ook onze eigen ervaringen lezen en onszelf de vraag stellen: “Waar kom ik vandaan en waar zou ik heen kunnen gaan”. Soms is de weg terug behalve ons lot ook een geborgenheid, waar we onszelf zijn, maar je moet er ook vandaan kunnen, tot je recht komen. Tegelijk weten we dat dit verhaal niet alleen over onszelf gaat maar ook over verhoudingen wereldwijd. Tussen volken. Hagar die ook aanwezig is in de Koran en in de latere overleveringen van de Hadith, waar zij gezien wordt als de stammoeder van de Arabische wereld.

Een ontroerend fragment over Hagar hebben we gehoord uit de Koran. Dat vertelt van de ontzette moeder die terwijl haar kind in de woestijn ligt te sterven in haar wanhoop door de valleien rent roepend om hulp. Van de ene heuveltop naar de andere. Zevenmaal. Tot ze een stem hoort en een engel ziet die met zijn hiel een afdruk in de aarde maakt en er begint water te stromen.

En nog altijd is er bij Mekka, de heilige plaats van de moslims, een bron waar tussen de heuvels pelgrims rennen, zevenmaal van de ene naar de andere kant. Op zoek naar water, naar God. Iets van de ervaringen van Hagar moet dus ook in deze tijd herkenbaar zijn voor mensen. Vast staat dat Hagar in de Islam symbool werd van godsvertrouwen. Het wordt wel gezien als een soort Exodusverhaal binnen de Islam, waar zij die niets te verliezen heeft, toch vertrouwen durft op een roep uit de hemel en tot op vandaag daar om bevrijding roept. Hagar - haar naam betekent vreemde, ontheemde, maar er zit ook iets in van het heetst van de dag, de schroeiende hitte van de woestijn - als een andere Mozes - voorop. Een beeld, waarvan je hopen zou dat het ook de verschillen tussen onze godsdienstige tradities en alle gevolgen daarvan zou kunnen overbruggen. Ons zou kunnen helpen elkaar werkelijk te zien. Onze blik te scherpen.

Natuurlijk bestaat er geen God die Abram ooit vroeg een kind te offeren of weg te sturen. Het kwaad is van de mensen. Het bestaat met of zonder God. Maar hoe bijzonder zijn deze verhalen waarin men lang geleden op zoek moet zijn gegaan naar een menswaardiger manier van zien die recht doet aan ieder die geboren is onder de hemel en het levenslicht zag. Het Hebreeuwse *dabar*, het woord waarmee God de wereld schept en waarmee we zelf aan het scheppen worden gebracht - daar komt een daad uit voort. Het is een woord dat iets tot uitbarsting brengt. Een eruptie van hoop, dat het woord ook zijn werk zal doen. Hopelijk geldt dat ook voor onze woorden. Dat we leren elkaar het licht in de ogen te gunnen. Dat je je broer niet dood slaat. En ook je zuster niet. Dat we, hoe verschillend ook - iedere medemens, je schoolvriendin - geboren zijn om kansen te krijgen en te leven.

Juut Meijer